

POVZETKI PREDAVANJ

Predmet: Zgodovina starega Vzhoda

Predavatelji: izr. prof. dr. Boris Olujić; doc. dr. Jasmina Osterman, doc. dr. Inga Vilogorac Brčić; FF Zagreb

1. teden

Spoznavanje s problematiko zgodovine starih civilizacij. Spoznavanje študentov z načinom dela, osnovno literaturo, izpiti idr. Pregled zgodovine raziskav zgodovine starega Vzhoda, od prvih avanturističnih podvigov 18. in 19. st., preko dešifriranja klinopisa do razvoja arheologije kot moderne znanosti in novih trendov v preučevanju zgodovine starega Vzhoda.

Lahko bi rekli, da je bila egiptologija kot znanost rojena leta 1822, ko je Champollion dešifriral egipčanske hierogliffe na osnovi kamna iz Rozete. Zanimanje za Egipt je sicer obstajalo že pri starih Grkih in Rimljanih. To zanimanje je stagniralo v srednjem veku, ponovno pa se je pojavilo v času renesanse in se nato uveljavilo po Napoleonovem pohodu leta 1799, ko je bil najden kamen iz Rozete. Sledilo je obdobje, v katerem so se po Egiptu potepali avanturisti, ki so iskali skrivnosti in zaklade. Ponovno so bili odkriti številni spomeniki, s katerimi so se hitro polnili vodilni evropski muzeji. Po Champollionovem odkritju je prihajalo do prvih resnih odprav (Lepsius, Brugsch, Wilkinson, Mariette...). Raziskovali so tudi prazgodovinska obdobja, za kar sta bila najbolj zaslužna Petrie in de Morgan. Morda največje zanimanje javnosti pa je vendarle vzbudilo izkopavanje faraonskih grobnic v Dolini kraljev, od katerih je za popularizacijo najbolj pomembno Carterjevo odkritje Tutankamonove grobnice leta 1922. Po kratkem premoru v času druge svetovne vojne se raziskave nadaljujejo vse do danes.

Odkrivanje Mezopotamije je teklo nekoliko drugače. Okrog leta 1800 so bili edini viri o starem Vzhodu (Mezopotamiji in Mali Aziji) Biblija in nekateri klasični avtorji (Herodot idr.). Bližnji vzhod je bil v tem času razdeljen med Otomanskim cesarstvom in Perzijo. Takrat se je počasi budilo zanimanje Evrope za Vzhod, prvenstveno zaradi kontrole trgovskih poti. V te zgodnje odprave so se vključevali tudi prvi raziskovalci (diplomati, vojaški častniki, nekateri avanturisti). Prvi korak k razumevanju zgodovine starega Vzhoda je bilo dešifriranje klinopisa v tridesetih letih 19. stoletja na osnovi trojezičnega napisa perzijskega kralja Dareja v Behistunu (Rawlinson in Grotefend). Do sredine 19. st. so bile raziskave izključno individualne pobude, od tedaj dalje pa je počasi prihajalo do zanimanja kolonialnih sil (Francija in Britanija, kasneje Nemčija in Amerika) ki so tekmovali tudi na arheološkem področju (cilj: polnjenje muzejev). Dva dogodka sta bila ključna. Leta 1842 je Paul Emile Botta izkopaval Khorsabad in veliko število masivnih kamnitih reliefov je prišlo v Louvre. Malo kasneje je Austen Henry Layard izkopaval Ninive in Nimrud, kjer je odkril številne spomenike in, kar je bilo odločilno, del Asurbanipalove knjižnice. Do konca stoletja je bilo vodilo izkopavanj iskanje korenin zahodne civilizacije. Arheologija je v tem času počasi postajala znanost, ustanavljali so se oddelki za arheologijo na mnogih univerzah in arheološka društva. Na prehodu v 20. st. so se razvijale metode arheološkega izkopavanja. Za prve moderne raziskave sta zaslužna Robert Koldewey in Walter Andrae (Babilon in Ašur - prvo stratigrafsko sondiranje). V Egiptu je Petrie uvedel tipologijo keramike za vzpostavitev kronologije. Po prvi svetovni vojni je Otomansko cesarstvo razpadlo in nastale so nove države: Irak, Sirija, Transjordanija, Turčija. Vzpostaviti so se morale narodne identitete in

nastajali so narodni muzeji. To je bil konec za tuje arheologe, ki so izkopavali za svoje muzeje. Po drugi svetovni vojni so se pojavili novi interesi (administracija, gospodarstvo, prazgodovinska obdobja, trgovske povezave, urbanizacija, kulturna ekologija...) in raziskovati so začeli tudi druga področja (Sirija, Turčija, Palestina...). Istočasno razvoj znanosti je vplival na razvoj arheologije in spoznavanje preteklosti.

Literatura: Uranić, Igor, 2002., *Stari Egipat*, Školska knjiga, Zagreb, 9 – 11; Pollock, Susan, 2005, *Ancient Mesopotamia: The Eden that Never Was*, Cambridge University Press, Cambridge, 10 – 22; 149 – 153.

2. teden

Definiranje prostorskih in kronoloških meja v katerih se bodo odvijala predavanja zgodovine zgodnjih civilizacij. Najprej bo razložena terminologija, ki se uporablja za to področje: Bližnji Vzhod, Prednji Vzhod, Srednji Vzhod, vsi nazivi, ki izhajajo iz ideologij kolonializma. Nato bodo določene meje dveh prostorov, ki sta žarišči urbanizacij: Mezopotamija (JV – Perzijski zaliv in močvirje, SV – Jebel Hamrin, tj. začetek Zagrosa, SZ – Jazira ali Zgornja mezopotamska nižina, Z – Zahodna (Arabska) puščava) in Egipt (S – Sredozemsko morje, V – Arabska puščava, J – Nubijska puščava, Z – Libijska puščava). Geografska podlaga je določila tudi podnebje. Za Mezopotamijo so značilna dolga in topla poletja (5. – 10. m.) brez dežja in zelo kratka pomlad. Padavin je povprečno 100 ml na m² (200 ml/m² potrebno za „suho poljedelstvo“). V Egiptu je situacija še bolj drastična. Tam padavin skoraj ni, zato so bile za razvoj teh velikih kultur ključne reke. V Mezopotamiji se je življenje koncentriralo ob rekah Evfrat in Tigris, ki sta pravo ogrodje Mezopotamije (= dežela “med rekama”) in v celoti dominirata življenje ljudi: namakanje, komunikacije in trgovina. Evfrat je bil bolj pomemben v zgodnejših obdobjih: poplave so oblikovale nasipe (2-3 m) + postopno dviganje korita = lažje je bilo kopati namakalne kanale. Kljub temu je obstajal problem: obe reki izvirata v vzhodnoturških gorah in zaradi taljenja snega vsako leto poplavljata v najslabšem možnem času - poleti pred žetvijo. Za Egipt je bila vsekakor ključna reka Nil. Herodot jo je imenoval „dar Nila“. Obkrožen na treh straneh s puščavo brez padavin, je bil Egipt popolnoma odvisen od Nila. Sami Egipčani so svojo deželo videli kot sobivanje dveh področij: Kemeta – črne, plodne zemlje ob Nilu in Dešereta – rdeče, neplodne puščave. Za razliko od Evfrata in Tigrisa Nil poplavlja ob pravem času, točno pred setvijo, za sabo pa pušča plodno črno zemljo. Tako je Egipt že zgodaj postal eno od najplodnejših področij starega Vzhoda in Sredozemlja. Še ena stvar je ključna za razvoj nekega področja. To je obstoj izvora surovin. Mezopotamija je bila tudi tukaj v slabšem položaju kot Egipt, saj nima skoraj nobenih surovin, niti najosnovnejših (kamen, les, rude). Zato so skupnosti na tem prostoru morale razviti dobro trgovsko mrežo in proizvesti presežke proizvodov, ki so jih lahko menjali za surovine. Egipt je na drugi strani imel na voljo kamen (apnenec, granit, bazalt, porfirit, diorit...), poldrage kamne, kristale, zlato, baker... Za razumevanje zgodovinskih procesov, predvsem na področju Mezopotamije, je pomembno upoštevati spremembe v pokrajini, ki so se dogajale od paleolitika do danes. To v glavnem velja za črto Perzijskega zaliva ki je bila včasih bistveno višje v notranjosti, tokove rek (predvsem Evfrata) ki so pogosto menjale korita in človeško dejavnost (namakanje, paša, zbiranje goriva...) ki so vplivale na salinizacijo tal.

Literatura: Van de Mieroop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 7 - 10; Uranić, Igor, 2002., *Stari Egipat*, Školska knjiga,

Zagreb, 12 – 14; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 18 – 24; Pollock, Susan, 2005, *Ancient Mesopotamia: The Eden that Never Was*, Cambridge University Press, Cambridge, 27 – 44.

3. teden

Kratek pregled osnovnih faz in značilnosti zgodnjih pred-neolitskih (Natufi kultura, najstarejša naselja Zagrosa, Pred-keramični neolitik A, B i C, Jeriho, Catal Hoyuk) in neolitskih (Hassuna, Samara in Halaf) kultur in naselij. To so temelji, na katerih se v naslednjih obdobjih razvijajo prve urbane celote Mezopotamije. Prva stalna naselja starega Vzhoda nastajajo na prostoru Levanta, Anatolije in Zagrosa, na obronkih gora ali v gorskih dolinah (razen južne Mezopotamije in Suzijane). Pri izbiri prostora je bila ključna bližina različnih ekosistemov ki je zagotavljala bogastvo in raznolikost rastlinstva in živalstva preko celega leta. Struktura družbe ni poznana, saj so raziskani le deli naselij, grobišča pa so izrazito redka. Naselja imajo večinoma enoten izgled (razen Jeriha in kasnejšega Catal Hoyuka: velikost in socialna organizacija). Intenzivirala se je tudi trgovina na dolge razdalje. Ena od ključnih surovin, s katero so trgovali, je bil vsekakor obsidian, s katerim je bila posebno bogata Anatolija. Pojavljajo se tudi bolj kompleksne oblike religije: kult prednikov (Jeriho), ženski in moški aspekti plodnosti (Catal Hoyuk). Do 7. tisočletja pr.n.št. je bil razvoj na bližnjem Vzhodu enakomeren. Po tem se začnejo pojavljati razlike med področji (Suzijana – začetek večslojnega sistema naselij; drugje = izolirana naselja). To je tudi čas prvih kultur v Mezopotamiji (severni). eden od razlogov za te spremembe je razvoj načina proizvodnje hrane ki je pripeljal do porasta količine hrane in do manjše odvisnosti od bližine različnih ekosistemov. Opaziti je tudi prve poskuse namakanja. Prve kulture severne Mezopotamije (Hassuna, Samara in Halaf) pripadajo že razvitemu neolitiku, zato se predpostavlja, da je bil neolitik na te prostore „uveden“. Kmalu se neolitski dosežki širijo tudi na jug Mezopotamije, ki od 6. tisočletja pr.n.št. postaja žarišče urbanizacije in kasnejšega razvoja.

Literatura: Van de Mieroop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 10 – 16; Charvát, Petr, 2002., *Mesopotamia before History*, Routledge, London, New York, 1 – 41; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 25 – 51.

4. teden

Prvi sklop predavanj o zgodovini Egipta se začne s pregledom pisnih virov: kraljevskih seznamov (lista) na Kamnu iz Palerma (5. dinastija) in Torinskem kanonu (13. st. pr.n.št.) in Manetonove *Zgodovine Egipta (Aegyptiaca)*, 3. st. pr.n.št.). Nato sledi pregled predzgodovine doline Nila. Poseben poudarek je na neolitski kulturi Badari (4400-3800 pr.n.št.), ko so dokumentirani prvi sledovi poljedelstva in živinoreje, grobišč s ceremonialnimi pokopi ljudi in živali ter ko se zazna družbena razslojenost v grobnih inventarjih. Najdragocenejši zgodovinski viri tega obdobja pripadajo neolitski kulturi Nagada. V Nagada I. fazi (4400-3500) so zabeleženi pomembni umetniški dosežki (figurice, keramika, palete). V Nagada II. fazi (3500-3200) izstopi mesto Hierakonpolis kot pomembno kultno središče (detajlno se analizira zidna freska iz Hierakonpolisa). V tej fazi so zaznane začetki mumifikacije, v likovni umetnosti pa vpliv iz Mezopotamije. Nagada III (3200-3000) je protodinastično

obdobje: analizirajo se pomembni zgodovinski viri kot npr. prikaza na ročaju noža iz Gebel el Araka, glavi žezla kralja Škorpion in Narmerjevi paleti, enem od prič združenja Zgornjega in Spodnjega Egipta. Ta zgodovinski dogodek se detajlno analizira po dostopnih virih.

Kuhrt 1997: 125-133; Shaw 2004: 17-60.

5. teden

V petem tednu se natančno sledi zgodovina egipčanskega Zgodnjedinastičnega obdobja (3100-2686, 1.-2. dinastija), Stare države (2685-2181) in 1. Vmesnega obdobja (2180-2040). Zgodnjedinastično obdobje in Stara država je obdobje stabilne vladavine in ekonomskega razcveta v dolini Nila. Uspešna država temelji na centralizirani vladavini faraonov, ki s pomočjo uspešno organizirane birokracije stabilno vladajo do 22. stoletja pr.n.št. Sledimo razvoju pisave in grobne arhitekture: od grobnic prvih faraonov v Abidosu, do piramid 3. in 4. dinastije v Sakari in Gizi, posebno za vladavine Djoserja, Snefruja, Keopsa, Kefrena in Mikerina. Sledimo slabenju faraonove oblasti v zadnji, 6. dinastiji Stare države in obdobje 1. Vmesnega obdobja – časa administracijske, ekonomske in družbene krize v Egiptu, ko neodvisno delujejo faraoni v dveh središčih: Herakleopolisu (9. in 10) in Tebah (11.). V tem delu predavanj se posebna pozornost posveča književnosti, Besedila iz piramid, Besedila s sarkofagov in Besedila krize.

Kuhrt 1997: 134-160; Shaw 2004: 61-147.

6. teden

V tem predavanju se posveča največ pozornosti obdobju med 5. in 3. tisočletjem pr.n.št., ki je ključno za razumevanje začetkov prvih velikih civilizacij. To je čas obdobja Obeid in Uruk v Mezopotamiji. Z večjo izkušnostjo pri proizvodnji hrane izginja odvisnost od prostora, kar omogoča naselitev prej neugodnih območij. Prav tako postaja mogoče sobivanje več naselij na manjšem teritoriju (potrebna manjša površina za prehrano prebivalcev). S približevanjem naselij prihaja do boljših odnosov med njimi, kar povzroči oblikovanje naselbinskih sistemov. Vse bolj je izražena delitev dela, kar vodi k specializirani proizvodnji. K temu je delno doprinesla tudi sprememba tehnike in načina proizvodnje, ki je bila nujna, da je bilo mogoče prehraniti vse številnejše prebivalstvo. Te inovacije so neposredno vplivale na deljenje proizvodnje na faze, saj vsaka zahteva določeno znanje in zahteva posebnega strokovnjaka. Vse te faze je potrebno koordinirati, zato se pojavlja potreba po organizatorjih in nadzornikih. To vodi k vidnemu razslojevanju družbe. Vsem tem procesom, čeprav so se delno začeli že v prejšnjih obdobjih, lahko najjasneje sledimo v obdobju Obeid. To je obenem tudi najstarejša kultura na prostoru južne Mezopotamije, na področju bodočega Sumerja. Deli se na 4 faze, od katerih sta prvi dve omejeni na matično področje, medtem ko se tretja kultura širi tudi na sever Mezopotamije, kjer zamenja kulturo Halaf. Znotraj naselij tega obdobja najdemo prva svetišča in dokaze o trgovini na dolge razdalje, še posebej z Bahreinom. Na koncu obdobja se pojavlja še ena inovacija, hitro vrteče se lončarsko kolo, ki je omogočilo masovno proizvodnjo keramike, ki še dodatno doprinese k specializaciji proizvodnje. V naslednjem obdobju Uruk pride do kulminacije teh kulturnih procesov. Južna Mezopotamija takrat v polnem smislu postane žarišče nadaljnjega razvoja. Pomemben je vpliv te kulture na širše

področje Bližnjega vzhoda, tako, da se pogosto govori o "Uruški ekspanziji". Nosilci razvoja postajajo veliki urbani centri južne Mezopotamije, v prvi vrsti eponimno mesto Uruk. Viden je napredek poljedelstva (ječmen postaje osnovna žitarica) povezan s porastom prebivalstva, ki se zliva v velika središča. Predelava hrane postaja vse kompleksnejša (pivo, vino), opazno je tudi povečevanje tekstilne proizvodnje (številna vretenca). To je doba arzenskega bron, pojavlja pa se tudi pravi bron (Tepe Gavra). Mesto Uruk je definitivno glavni nosilec tega razvoja. Tu lahko vidimo vrhunec civilizacije. Monumentalne stavbe/svetišča pričajo o mobilizaciji in organizaciji velike delovne sile za kar je nujno potrebna kompleksna družba z jasno hierarhično organizacijo, izrazita specializacija dela in centralizacija proizvodnje (odnos mesto/"vas"). Sledimo razvoju administracije (cilindrični pečati), ki kulminira z razvojem pisave (pozni Uruk, ok. 3200 pr.n.št.). V tej enoti predavanj bomo posebej obravnavali stratigrafijo in materialne ostanke mesta Uruk, proces nastanka pisave, značilnosti protoklinopisnih tekstov in nadaljnji razvoj pisave.

Literatura: Van de Mieroop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 19 - 40; Charvát, Petr, 2002., *Mesopotamia before History*, Routledge, London, New York, 42 – 159; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 51 – 73; Pollock, Susan, 2005, *Ancient Mesopotamia: The Eden that Never Was*, Cambridge University Press, Cambridge, 45 – 72; 77 – 116; 154 – 172.

7. teden

V tem sklopu bomo najprej govorili o kronologiji zgodovine starega Vzhoda s poudarkom na problemih, s katerimi se srečujemo. Natančneje bodo razdelani osnovni pisni viri (Sumerski seznam kraljev, posamezni kraljevski napisi...) in stratigrafija nekaterih najdišč ter problemi, na katere naletimo pri soočenju pisnih in materialnih virov. Ker je 3. tisočletje pr.n.št. doba sumerske kulture, bomo dali pregled tako imenovanega Sumerskega vprašanja, tj. problema kdo so in od kod so prišli Sumerci. Nadaljevali bomo s pregledom prvega obdobja sumerske zgodovine, zgodnjedinastičnega I – III obdobja in dobe klasične sumerske kulture. Pokazali bomo osnovne značilnosti tega obdobja. Natančneje se bomo ukvarjali s fenomenom mestnih držav in božanstvi-zaščitniki teh središč, centralizacijo, pojavom svetovnih vladarjev (lugal) in kraljevskih palač, nastankom elite, rastjo birokracije, borbo za prevlado nad teritorijem in trgovskimi smermi... To je čas, ko se razvija fonetska, slogovna pisava, v kateri lahko prvič beremo sumerski jezik. Takrat se pojavijo tudi prvi literarni teksti ("Himna Kiša", "Instrukcije Šurupaka", uroki, pregovori, dialogi...) in prvi kraljevski napisi. Pisava se širi tudi izven meja Mezopotamije, zato bomo v pregled vključili tudi mesta severne Sirije (Ebla, Mari, Nabada). Kompleksnejši odnosi med in znotraj posameznih mestnih držav pripeljejo do izrazite rasti administracije, o čemer pričajo najdbe velikih arhivov (Ur, Šurupak, Abu Salabikh, Ebla, Lagaš). Predstavili bomo administrativne organizacije posameznih mestnih držav (Fara, Abu Salabikh in Girsu). Posebno pozornost bomo posvetili najdbam prvih elitnih (in kraljevskih?) pokopov v mestu Ur („Kraljevske grobnice Ura“) v katerih so bili najdeni morda najlepši primeri sumerske umetnosti. Konec zgodnjedinastičnega obdobja je obeležila 1. dinastija Lagaša, za katero imamo prvič dovolj pisnih in arheoloških virov za bolj detajlno rekonstrukcijo zgodovine. Iz tega časa imamo najstarejšo ohranjeno reformo (Urukaginova reforma) in zapis o vzrokih, poteku in posledicah boja med dvema mestnima državama (Lagaš in Uma; Jastrebova stela). Konec zgodnjedinastičnega obdobja je obenem tudi prehod k nastanku prvih nadregionalnih in multietničnih celot – kraljestev. Centralizacija oblasti v

rokah vladarjev končno pripelje do združenja Sumerja, najprej pod zadnjim vladarjem zgodnjedinastičnega obdobja, Lugalzagezijem (vladar Ume) in zatem do nastanka prvega kraljestva v zgodovini Mezopotamije, Akadskega kraljevstva. S tem se začne novo obdobje velikih teritorialnih držav. To kraljestvo obenem predstavlja tudi prihod semitov na zgodovinski oder tega prostora. Sargon, snovalec tega kraljestva je prav tako tudi prvi lik karizmatičnega vodje (kasneje vzor pravega vladarja). Posebno pozornost bomo posvetili kasnejšim legendam o njegovem rojstvu in osvojitvah. Sumersko obdobje, tj. 3. tisočletje pr.n.št., se konča z vzpostavitvijo zadnje sumerske države III. dinastije Ura (Sumerska renesansa). Iz tega obdobja nam je ostal ohranjen tudi najstarejši zakonik, Urnamujev zakonik, ki je služil kod predloga kasnejšemu, mnogo bolj znanemu Hamurabijevemu zakoniku. To je čas, ko se oblikuje kraljevska ideologija (potomci Gilgameša), ki so jo prevzeli kasnejši babilonski in asirski vladarji in jo ohranjali vse do prihoda Perzijcev.

Literatura: Van de Mieroop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 41 - 84; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 78 – 105; Pollock, Susan, 2005, *Ancient Mesopotamia: The Eden that Never Was*, Cambridge University Press, Cambridge, 117 – 148; Kuhrt, Amelie, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, Vol I, Routledge, London, New York, 27 – 73.

8. teden

Sklop predavanj 8. tedna je sestavljen iz vsebin, povezanih z zgodovino egipčanskega Srednjega Kraljestva (2055-1650) in 2. Vmesnega obdobja. Obdobje Srednjega kraljestva se začne z vladavino novega združitelja, faraona 11. dinastije, Mentuhotepa II. Tebe so nova prestolnica Kraljestva. To je čas egipčanskih ekspedicij v Nubijo in Punt ter gradnje velikih svetiščnih kompleksov v Deir el Bahariju in Tebah. Za časa faraonov 12. dinastije (Amenemhati in Sezostriasi) so bili intenzivni trgovski kontakti s Sirijo, Levantom in Kreto, pa tudi vojni spopadi, še posebej v času Sezostriasa III. Likovna umetnost in književnost doživljata renesanso v tem obdobju, v predavanjih jim bomo posvetili posebno pozornost. V času 13. dinastije se menjajo vladavine uzurpatorjev in moč faraonov ponovno pada, kar privede do 2. Vmesnega obdobja: čas, ko v Egiptu vladajo tujci – Hiksi. Vzpostavili so prestolnico v Avarisu in predstavili Egipčanom bojni voz in bron. Faraon Ahmosis je z vojsko je premagal in izgnal Hikse iz Egipta ter postavil temelje obdobju Novega Kraljestva.

Kuhrt 1997: 161-182; Shaw 2004: 148-217.

9. teden

Egipčansko Novo kraljestvo je obdobje razcveta v dolini Nila, stabilne oblasti v organizirani državi, velike gradbene aktivnosti, umetniških dosežkov in tudi vojnih spopadov faraonov, ki vodijo ekspanzivno politiko. V vojnem pogledu so bili najbolj dejavni Tutmozis III., ki je z vojsko prišel do Eufrata, Ramzes II., ki se spopadel s Hetiti v znameniti bitki pri Kadešu, Ramzes III. ter Merenptah, ki so se bojevali s t. i. Morskimi ljudstvi. V istem času sta bila zgrajena dva ogromna svetiščna kompleksa v Karnaku in Luksorju, posvečena bogu Amonu, ter niz drugih svetlišč in grobnic, še posebej v tebanski Dolini kraljev. Posebno pozornost bomo posvetili vladavini faraona Amenofisa IV. Ekhnatona, njegovi politiki, verski reformi, gradnjam, skulpturi in književnosti v Amarnskem obdobju ter tamkajšnjemu arhivu, ki hrani

dokumente o diplomatskih odnosih egipčanskih faraonov z vladarji niza držav na Vzhodu. Detajlno bo razdelana svetiščna arhitektura, skulptura ter reliefi kot pomembni zgodovinski viri tega obdobja.

Kuhrt 1997: 185-223; Shaw 2004: 218-329.

10. teden

V teh predavanjih bomo obdelali zgodovinski razvoj v Mezopotamiji in Siriji v 1. polovici 2. tisočletja. Po razpadu 3. dinastije Ura na področju Mezopotamije se ponovno pojavi niz neodvisnih mestnih držav, ki se borijo za prevlado. V prvih par stoletjih dominirata dve mesti: Isin in Larsa, počasi se dvigne tudi Babilon. Govorili bomo tudi o pojavu novih ljudstev: Amoritov in Huritov, ki se pojavijo na koncu 3. tisočletja pr.n.št. in ki so odigrali pomembno vlogo v zgodovini starega Vzhoda v 2. tisočletju pr.n.št. To velja predvsem za Amorite, ki so osnovali prvo dinastijo Babilona, ki je zaznamovala starobabilonsko obdobje. Najpomembnejši vladar te dinastije je vsekakor Hamurabi, zato bomo na osnovi pisnih in materialnih virov natančneje obravnavali njegov čas. Posebno pozornost bomo posvetili njegovim osvajanjem in razcvetu pisave in kulturi (prvenstveno zakoniku in podobi družbe, ki jo odslikava). Istočasno z Babilonom na jugu se na severu Mezopotamije razvija in širi svoj vpliv mesto Ašur, sedež staroasirskih vladarjev. Nastal je kot vmesna postaja na pomembnih karavanskih poteh (predvsem trgovina s kositrom), kmalu pa se je Ašur preoblikoval v eno od najpomembnejših trgovskih središč starega Vzhoda. Bogate družine so organizirale karavane, ki so nosile blago, ki je prihajalo z juga Mezopotamije v asirske trgovske kolonije, ki so jih ustanovili v Anatoliji. Najpomembnejša taka kolonija ali boljše četrto, predmestje (= karum) je bila najdena v mestu Kaneš. Tam je bil v žganinski plasti najden velik arhiv staroasirskih trgovcev ("Kapadokijske ploščice", "Staroasirske ploščice"). To je edini tekstualno dokumentirani trgovski sistem tega obdobja. V povezavi s Kanešem bomo obdelali tudi ostale trgovske mreže starega Vzhoda: tiste na področju Perzijskega zaliva, s katerimi (preko treh področij, omenjenih v pisnih virih: Dilmun (Bahrein in okolica), Magan (Oman) in Meluh (dolina Inda)) je bila Mezopotamija povezana z Vzhodom ter velika sirijska trgovska središča (Mari, Ebla, Alepo, Alalakh, Katna, Ugarit...) ki so predstavljala vez s Sredozemljem. Obravnavali bomo smeri in osnovne predmete trgovine 2. tisočletja.

Literatura: Van de Mierop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 85 - 125; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 108 – 125; Kuhrt, Amelie, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, Vol I, Routledge, London, New York, 74 – 117.

11. teden

Tretje vmesno obdobje (1069–664 pr.n.št.) je čas masovnega doseljevanja tujega prebivalstva (Libijcev in Nubijcev), politične fragmentacije Egipta ter pojava lokalnih središč oblasti. Libijski vladarji so oblikovali 21., 22., 23. in 24. dinastijo. Obdobje Nubijske, 25. dinastije (747–656 pr.n.št.) se imenuje Kušitsko obdobje, njihovi faraoni pa vladarji dvojnega ureusa. Pozno obdobje Egipčanske države predstavlja vladavina saitske dinastije (664-525), čas prve perzijske okupacije (525-404), doba neodvisnosti (404-343) ter čas druge perzijske okupacije (343-332). Psametik I. je bil utemeljitelj 26. saitske dinastije in njen najpomembnejši vladar.

Prvo perzijsko obdobje traja od Kambizove zmage nad Psametikom III. leta 525 v bitki pri Peluziju do trenutka, ko so se Egipčani izvili izpod perzijske dominacije in proglasili neodvisnost za Amirtejem leta 404. Artakserkses III. je med leti 343-338 v treh navalih uspel ponovno osvojiti Egipt ter vladal tam do Aleksandra Makedonskega. Posebno pozornost bomo posvetili pisnim virom in likovnim stvaritvam, predvsem skulpturi.

Kuhr 1997: 317-330; Shaw 2004: 330-421.

12. teden

Druga polovica 2. tisočletja pr.n.št. je čas oblikovanja globalnih ideoloških konceptov (naziv veliki kralj, kralj kot božji namestnik na zemlji ter veliki duhovnik), nastajanje velikih držav, internacionalizacije in nastajanja intenzivnih diplomatskih kontaktov med Hetitskim kraljestvom, Egipčansko državo, Asirijo, Babilonijo, Mitanijo in Elamskim kraljestvom. Najprej bomo obravnavali formiranje in nadaljnji razvoj slabo dokumentiranega Mitanskega kraljestva, ki je cvetelo v obdobju, ko v Mezopotamiji vlada „temna doba“. V Babiloniji ta „temna doba“ traja od leta 1595 pr.n.št. (vpad Muršilija – ropanje in razdejanje Babilona) do leta 1450 pr.n.št. Nato, po kratki in slabo poznani vladavini tako imenovane dinastije „Morskih dežel“, ki kontrolira skrajni jug, pride na oblast kasitska dinastija, ko Babilonija prvič postane teritorialna država. Kasiti so bili tujci, vendar dobro sprejeti. V času njihove vladavine pride do kodifikacije literarnih tekstov (književnost in znanost), oblikuje se Standardni babilonski dialekt, namenjen izključno za pisanje literarnih del. Kasiti počasi izgubljajo oblast, najprej zaradi asirskega osvajanja leta 1224 pr.n.št. in nato tudi zaradi vse bolj pogostih vpadov Elamejcev na njihov prostor. Dodatne probleme povzroča Evfrat, ki pred koncem 2. tisočletja pr.n.št. spreminja tok (problemi z namakanjem), vse pogostejši pa so bili tudi Aramejski vpadi. Okrog leta 1050 pr.n.št. Babilonija spet vstopi v novo „temno dobo“ (tudi Asirija in Elam). Babilonski severni sosedi Asirci iz temne dobe, ki se je začela v sredini 18. st. pr.n.št., izidejo okrog 1400 pr.n.št., ko se Ašur Ubalit osvobodi mitanske oblasti in Asirija prične novo ekspanzijo. Tako se prične srednjeasirsko obdobje, ko se postopno oblikuje politično, vojno, kulturno in družbeno življenje Asirije. Tudi Babilonija šele v tem času znova postane teritorialna država. Na koncu 2. tisočletja pr.n.št. tudi v Asirijo začnejo vpadati Aramejci in srednjeasirsko obdobje se zaključi okrog leta 1050 pr.n.št. V tem sklopu bomo govorili tudi o organizaciji poznobronastodobne trgovine s Sredozemljem s posebnim poudarkom na najdbo brodoloma pri Uluburunu na maloazijski obali. Konec bronaste dobe na področju starega Vzhoda (ok. 1200 pr.n.št.) obeležuje niz sprememb na širšem prostoru vzhodnega Sredozemlja, zato bomo posebno pozornost posvetili temu nemirnemu obdobju, ko izginjajo nekatere od največjih sil in mest tega področja (Hetitsko kraljestvo, Mikenska kultura, Ugarit...) in na zgodovinski oder stopajo nova ljudstva (Filistejci, Izraelci, Frigijci, Lidijci...).

Literatura: Van de Mieroop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 129 - 201; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 132 – 150; Kuhrt, Amelie, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, Vol I i II, Routledge, London, New York, 283 – 393.

13. teden

V tem sklopu bomo obravnavali situacijo na Levantu, v južni Anatoliji in zgornji Mezopotamiji po 1200 pr.n.št. Po burnih dogodkih, ki so zaznamovali konec bronaste dobe na vzhodnem Sredozemlju, se na področju starega Vzhoda pojavi niz novih etničnih grupacij, ki se postopno organizirajo v urejene politične celote, ali pa se infiltrirajo v že obstoječe. Aramejci so eno od ljudstev, ki se začnejo preseljevati na koncu 2. tisočletja pr.n.št. Čeprav se takrat omenjajo kot skupine, ki napadajo meje Asirskega in Babilonskega kraljestva, del njih že na začetku 1. tisočletja pr.n.št. v zgornji Mezopotamiji in Siriji organizira majhne države, drugi del pa se naseli na asirskem teritoriju. V 9. st. pr.n.št. prevzamejo alfabetsko pisavo od Feničanov, ki se skupaj z njihovim jezikom širi na Bližnjem Vzhodu. Drugo ljudstvo, ki se v 1. tisočletju pr.n.št. pojavlja izključno v Babiloniji, so Kaldejci. Oni so bili razdeljeni v tri klane: Amukani, Dakuri in Jakini, od katerih je vsak imel svojega kralja. Prvotno so bili prisotni v utrjenih središčih okrog Perzijskega zaliva in vzdolž Evfrata v katerih so njihove bogate družine kontrolirale trgovino. Najjasnejši primer spremembe populacij na Levantu po 1200 pr.n.št. je vsekakor izraelsko ljudstvo. Pri obravnavi njihove zgodovine bo posebna pozornost posvečena konfrontaciji pisnih (Stara Zaveza: Petoknjžje in Zgodovinske knjige) in arheoloških virov. Pokazali bomo problematiko časa in način njihovega naseljevanja v Obljubljeno deželo, nastanek in razvoj združenega Judovskega kraljestva, njegov razpad, vzpostavljanje dveh kraljestev Izraela in Judeje, ter njihovo pokoravanje s strani asirskih in babilonskih osvajalcev. Edino dejansko kontinuiteto na Levantu predstavljajo Feničani, ki se razvijajo iz poznobronastodobnih kanaanskih središč. Z njimi se v glavnem povezuje trgovsko (kontrola trgovskih poti od Rdečega morja do Sirije), pomorsko in kolonizatorsko delovanje, zato bodo ti aspekti natančneje obravnavani. Ker so arheološke najdbe Feničanov izrazito redke (pod današnjimi mesti), bo posebna pozornost posvečena njihovi najstarejši koloniji Kartagini in njenim materialnim ostankom. Na področju Anatolije se oblikujejo tri nove neodvisne države: Urartu, Frigija in Lidija. Država Urartu nastane v centralni in vzhodni Turčiji (središče jezero Van) na področju bogatem s surovinami (baker, srebro, železo). Med 9. in 7. st. pr.n.št. je bilo to močno kraljestvo, za katero zaradi stalnih spopadov z Asirci (zaradi poti do surovin) v glavnem vemo iz asirskih pisnih virov. Druga maloazijska država Frigija se začne razvijati verjetno po razpadu Hetitskega kraljestva in se do 8. st. pr.n.št. krepi na vzhodu (bivše srce Hetitskega kraljestva), na koncu istega stoletja pa doseže vrhunec svoje moči. Največ podatkov o njihovem razvoju imamo v asirskih in grških pisnih virih (Muški/Frigijci, Mita/Mida), pa tudi v bogati arheološki dediščini (glavno mesto Gordion, veliki tumuli – kraljevske grobnice...) ki je ostala za njimi. Nekje v 7. st. pr.n.št. pridejo pod lidijsko oblast. Za lidijsko zgodovino so najpomembnejši podatki, ki jih najdemo pri grških piscih (Herodot), pa tudi arheološke najdbe (prav tako veliki tumuli/grobnice), v katerih se zrcali bogastvo in sijaj tega kraljestva (izvor – zlato iz reke Paktol).

Literatura: Van de Mierop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 201 - 228; Moscati, Sabatino, 1999., *The world of the Phoenicians*, Phoenix Giant, London; Aubet, Maria Eugenia, 2001., *Phoenicians and the West: politics, colonies and trade*, Cambridge University Press, Cambridge; Kuhrt, Amelie, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, Vol II, Routledge, London, New York, 393 – 472.

14. teden

V zadnjem sklopu predavanj bomo obravnavali 1. tisočletje pr.n.št., čas nastanka velikih imperijev novoasirskega, novobabilonskega in perzijskega kraljestva. Najstarejše od njih je novoasirsko kraljestvo, ki se oblikuje v dveh fazah: 1.: 934 – 745 pr.n.št., ko je ponovno

utrjena oblast v zgornji Mezopotamiji, ter 2.: 745 – ok. 610 pr.n.št., ko se širi od Perzijskega zaliva do Komagene. V teh osvajanjih je v prvem planu ideologija kraljev. Oni imajo absolutno oblast. Najvidnejša njihova vloga je vloga kralja – bojvnika (vojna=sveta dolžnost; osebno vodi vojno). Kraljestvo je bilo razdeljeno na province, v katerih je bila zgrajena razvejana in učinkovita mreža cest s cestnimi postajami. Od začetka je bil glavni namen prodor do Sredozemlja in odnos s Babilonijo – mesto Babilon ima poseben položaj (sveto mesto, romanja). Izjemen uspeh asirskih vladarjev lahko pripišemo značilnemu načinu bojevanja: hitri in zaporedni vojaški manevri, načrtovani vojaški pohodi enkrat na leto po nekaj mesecev, učinkovit sistem oskrbovalnih postojank. Pomembno mesto v novoasirskem kraljestvu imajo nove prestolnice in vladarske palače v njih, predvsem tri največje: Dur Šarukin, Kalhu in Ninive. Del predavanj bomo posvetili monumentalnim ostankom teh mest s posebnim poudarkom na Asurbanipalovi knjižnici. Padec tega in dvig novobabilonskega kraljestva spremlja niz nejasnosti, to problematiko bomo predstavili preko analize pisnih virov. Babilonsko kraljestvo se je dvigalo postopno v štirih fazah. V prvi (večina 9. st. pr.n.št.) je prišlo do obnove po "temnem obdobju", prisotna je bila relativna stabilnost. Nemiri so zaznamovali drugo fazo (pozno 9. in večina 8. st. pr.n.št.), ki se konča z asirsko osvojitvijo. Asirska nadvlada v tretji fazi se je končala z ustanovitvijo Novobabilonskega kraljestva leta 626 pr.n.št. in trajala do perzijske osvojitve (539 pr.n.št.). Kaldejci so z manjšimi skupinami Aramejcev dominantna etnija na tem prostoru v tem času in iz njihovih vrst prihajajo močni (ali manj močni) novobabilonski vladarji. Preko bojev z Asirijo in burnih odnosov z Elamom, velikih osvajanj (Nabopolasar in Nebukadnezar) in verske reforme (Nabonid) bomo obdelali izjemne dosežke te dobe: veliki gradbeni dosežki (še posebej obnova Babilona), dosežki na področju znanosti (astronomija, medicina...) in književnosti (Enuma Eliš, Ep o Gilgamešu...), razcvet trgovine (605 pr.n.št. bitka pri Karkemišu – kontrola Sirije). Zadnje veliko kraljestvo s katerim se končuje zgodovina starega Vzhoda je prvo perzijsko kraljestvo, Ahajmenidsko kraljestvo (ok. 550 – 330 pr.n.št.). To kraljestvo se razvije na področju Farsa v senci Medijskega kraljestva, ki je z Babilonci zrušilo veliko novoasirsko kraljestvo. Od sredine 6. st. se hitro širi po starem Vzhodu, že konec stoletja je edini gospodar tega prostora. Značilna kultura, religija, vojna, politična in administrativna organizacija kraljestva so pustile mnogo sledov tako v delih grških avtorjev kot v Stari Zavezi, tako bomo del predavanj posvetili soočenju različnih pisnih virov. Govorili bomo tudi o materialnih ostankih posebno veličastnih prestolnic Pasargade, Perzepolisa in Suz.

Literatura: Van de Mieroop, Marc, 2007., *A History of the Ancient Near East ca. 3000 – 323 BC*, Blackwell Publishing, Oxford, 229 - 301; Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, 158 - 221; Kuhrt, Amelie, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, Vol II, Routledge, London, New York, 473 – 701.